

Torben Arboe Andersen:

Hyvl i Grob og Hamler i Gras – det er en lied Kongkyren – nordvestjysk dialekt i brug og under lup

1. Dialektens brug i litteraturen

Det er måske de færreste, der i artiklens overskrift genkender et citat fra J.P. Jacobsen, Thylands største digter og forfatter. Skønt Jacobsen ikke var dialektforfatter, er brugen af dialekt alligevel central i hans forsøg på i debutromanen *Fru Marie Grubbe* (1876)¹ at tegne et tidsbillede fra 1600-tallets slutning. I denne roman taler især to personer dialekt, nemlig husholdersken Ane Jensdatter og Søren ladefoged², og selv om handlingen er henlagt til herregården Tjele ca. 15 km nordøst for Viborg, er det i alt væsentligt vestjysk og thybomål, forfatteren lader dem tale.

Mest karakteristisk dialektal er Anes replik til Erik Grubbe, Tjeles ejer, da hun skælder ham ud for, at han skåner sin 14-årige datter Marie for at hjælpe til i husholdningen:

Ja! – I snakker! – der er Maade med Alting, men Hyvl i Grob og Hamler i Gras det er en lied Kongkyren. Jenne er En om Alting; de indenoms Piger er Trallier tilhobe, Kjærrestsladder og Byssens Nyt, det kan de nok kom' igiennem; gjør de Nøj, saa gjø' di ed skidt, aa gyres skal ed aa det te Gavns; men hvem der kommer te ed, de æ misæl A. Wulborg æ syg aa Stine aa Buel, de Malosier, de staar og bøddler te di sveder ve ed, men li vidt kommer de. En ku' da osse ha' nøj Hjælp a' Mari naar I vild' tal' henne te', men hun fo' da hverken Lov te' aa rør' sæ te' de' jen heller de aant. (s. 12)³

I en fodnote oversætter Jacobsen talemåden “*Hyvl i Grob (etc.)*” således: “Det er en daarlig Kongekjørsel at kjøre Hjulene i Grøften og Vognhamlerne itu”, og *Malosie* oversættes ved “stort klodset Fruentimmer”.

Ved kongekjørsel måtte bonden med egne heste og egen vogn køre for kongen eller en af hans embedsmænd; der var altså tale om pligt-

kørsel, som man ikke kunne undslå sig for. Begrebet kongekørsel er ikke specielt nordvestjysk, men udtalen *Kongkyren* hører Thy-Mors til; det øvrige Vestjylland har (*konge*)*kjøren*.

De andre dialektale ord og udtaleformer i talemåden kendes også andetsteds i Vest- eller Nørrejylland. Men talemåden som helhed foreligger kun afhjemlet denne ene gang; om den er taget fra thybomålet eller dannet af Jacobsen, kan næppe opklares. Et ord lidt længere fremme i Anes enetale, *tralli* (= tåbelig eller fjantet person), hører især hjemme i Thy-Mors-dialekten.

Heller ikke i Søren ladefogeds replikker i romanens sidste del findes særlig meget, som er specielt thylandsk; f.eks. siger Søren som de fleste nørrejder *a* om sig selv og ikke som thyboer *æ*. Men Jacobsen har dog tillagt ham enkelte udtaleformer, som inden for det vestjyske område kun findes i Thy-Mors, nemlig *ajer* (= andre), *fajen* (= fanden) og *skot* (= skudt), (s. 300 og s. 304).

Om sin brug af dialekt i *Fru Marie Grubbe* har J.P. Jacobsen udtalt, at han "søgte at lytte (sig) ind paa Datidens Talesprog" bl.a. via "gamle danske Dialekter, særlig vestjyske og thylandske, endnu særligere saadan som disse tales og i min Barndom taltes af gamle Folk"; han mener dermed at være kommet talesproget i 1600-tallets slutning temmelig nær "i Sætningens Holdning og Bygning, i Betoning og Billedvalg" (forordet s. XXXI). Hvor rigtig denne opfattelse er, skal ikke diskuteres her; men i hvert fald virker de fleste dialektreplikker talesprogsnære.⁴

Måske er det ikke så overraskende at møde dialekt hos en naturalistisk forfatter som Jacobsen. Naturalismen som litterær retning lagde jo stor vægt på at karakterisere romanpersoner og -miljø så nøjagtigt som muligt; at bruge dialekt som del af persontegningen synes en nærliggende mulighed. Tidligere havde holdningen i litterære kredse været afvisende eller nedladende over for dialekterne; de blev betragtet som degenererede former af rigsmålet. Brugte en forfatter endelig dialekt, var det som regel for at latterliggøre den person, dialektreplikkerne blev lagt i munden på. Før Blicher bruges dialekt således meget sparsomt, og det varede længe, før man anerkendte den litterære værdi af hans *E Bindstouw* (1842), det første egentlige stykke dansk dialektlitteratur.⁵

Blandt hjemstavnsforfatterne omkring 1900 er Johan Skjoldborg fra Øsløs på Hannæs, der i dialektal henseende bedst regnes med til Thy.

Skjoldborg bruger mange af hjemegnens ord i sine romaner og fortællinger; endvidere har han skrevet enkelte dialektdigte, det mest kendte er vel *A hower got mi Betteti* (Jeg husker nok min barndomstid).⁶ Senere er Thy-Mors-dialekten anvendt i adskillige digtsamlinger, af hvilke de vigtigste skal nævnes her: Hans Bakgaard (Ydby, Sydthy): *Folk, æ haaer mødt* (1939), *De gav mig styrke* (1956); Jens Søe (Boddum, Sydthy): *Tak for æ Bro* (1943, jf. Oddesundbroens indvielse 1938); Jens Kirk (Hjardemål, Nordthy): *Nae i Thue* (= Nordpå i tjørnene 1949); A.C. Skyum (Erslev, Midtmors): *Vers på Morsingmål* (1953). En dialektforfatter af Aakjærs format, eller en sanger som Niels Hausgaard, har Nordvestjylland endnu ikke fostret.

2. Dialekten i sprogforskningen

Grænserne mellem de danske dialekter er i store træk fastlagt ved middelalderens slutning omkring 1350, og i de følgende ca. 400 år lever dialekterne stort set uforstyrret videre som talesprog i de statiske bondesamfund.⁷ I skriftsproget kan der derimod konstateres en stadig kraftigere stræben mod en fællesdansk sprognorm uden dialektalt islæt – en norm, som fremmes kraftigt af bogtrykkerkunstens indførelse i 1500-tallet og borgerskabets overtagelse af kulturlivet i første halvdel af 1700-tallet.

Først her i oplysningstiden – med dennes forkærlighed for leksikonfremstilling af al viden, også inden for topografien (landets samfundsgeografiske beskrivelse) – begynder de lærde og dannede at interessere sig for dialekterne, der i mellemtiden var kommet stærkt på afstand af det nye rigsmål.⁸ Dette resulterer o. 1800 i en række lokal-topografiske beskrivelser (bl.a. nordvestjyske), hvoraf nogle indeholder lister over egnens dialektord.⁹ Men det var også på tide, for i samme tidsrum sker der meget, som indvarsler dialekternes tilbagegang på længere sigt. Først og fremmest brydes de statiske landsbysamfund via *stavnsbåndets ophævelse 1788* og den derpå følgende udflytning fra landsbyerne til enkeltliggende gårde. Herved ændredes traditionerne, også sproglige, fra at være gruppebaserede (landsbyen som helhed) til at være mere personafhængige. Dernæst betød *skoleloven af 1814*, at en (om end kun langsomt) voksende del af befolkningen lærte at læse og skrive, hvorved de stiftede bekendtskab med og kom under påvirkning af skriftsprogsnormen.

2.1. De tidlige ordsamlinger omkring 1800

De nordvestjyske ordlister, der er berørt ovenfor, findes i Knud Aagaard: *Beskrivelse over Thy* (1802) og i Caspar Schade: *Beskrivelse over Øen Mors* (1811). Schades ordliste er imidlertid blot et meget lille uddrag af hans Mors-ordbog, som senere skal omtales, og den vil derfor ikke blive behandlet særskilt.¹⁰

Aagaard var kapellan i Thisted 1798 og præst i Skjoldborg-Kallerup sogne syd for Thisted 1799-1806. I sin udførlige "fysiske, økonomiske og topografiske" Thy-beskrivelse anfører han en liste over "Tybonitiske Ord og Talemaader" s. 240-250.¹¹ Aagaard er overbevist om, at man i Thy bruger adskillige dialektord, som ikke findes på skrift, og som er helt ukendte uden for Thy; dette tilskriver han, at Thy "ved sin afsides Beliggenhed har undgaaet mange af de Forstyrrelser og Besøg af Udlændinger, som de øvrige Provindser ikke have været frie for". Nu viser det sig – som tilfældet var ved J.P. Jacobsen –, at de fleste ord faktisk kendes i et større område end Thy (og Mors): nogle kendes også i Salling og det øvrige Vestjylland, (f.eks. *moe Ærinde* = "nødvendigt Ærinde"), andre også i Vendsyssel (f.eks. *Høfyld* = "Fuldmaane") osv. Men for adskillige af ordene gælder det dog, at vi i Jysk Ordbogs samlinger kun har dem afhjemlet fra Thy og Mors, f.eks. *Grankok* = "Underkok, ringeste Kokkepige" – en person, som ved større gilder dels vasker op, dels fjerner eventuelle "grander", dvs. "korn" af støv eller snavs, fra maden. Denne betegnelse kendes både i Thy og på Mors, mens *Houe* = "en indhegnet Plads til Kreaturer" kun foreligger afhjemlet fra Thy. Ligeså er *Bauns* = "et Køkken" kun oplyst fra Thy; ordet repræsenterer antagelig en sammentrækning af *bageovnhus*. Skønt Aagaards oplysninger er mangelfulde mht. udtale og ofte også betydning, er hans ordliste bestemt af værdi pga. dens tidlige vidnesbyrd.

Fra Mors foreligger to optegnelser fra 1807. Den mindste er fra Dragstrup-Skallerup sogne ved pastor Schor¹², der tilsyneladende har benyttet Aagaards liste som udgangspunkt. I hvert fald har han ca. 3/4 af Aagaards ord med, og flere steder ligner hans ordforklaringer Aagaards.¹³ F.eks. oversætter Aagaard *Qvælsnatter* (kvældsnadver) ved "den sidste Givt til Kreaturene ved Sengetid", mens Schor anfører formen *Qvæls Natter* samt omskriver forklaringen lidt: "den Givt, som

gives Kreaturene ved Sengetid ell. den sidste Gang”. Blandt de nye ord i Schors liste kan nævnes *Brødjord* = “den Deel af Indmarken, som efter at have været dyrket i nogle Aar igien udlægges til Hvile”. Schor tilføjer, at ordet måske burde skrives *Brydjord*, idet det betegner “Jord hvis Grønsvær brydes” – i modsætning til *Alsæd*, hvor jorden dyrkes hvert år og der derfor ikke dannes grønsvær. Både *Brød-/Brydjord* og *Alsæd* var afdelinger af indmarken, dvs. jorden nærmest landsbyen før udskiftningen i 1788.

Den vigtigste optegnelse fra Mors helt frem til midten af 1800-tallet er dog Caspar Schade: *Bidrag til et jydsk Idioticon*¹⁴, dvs. en ordbog over særlige dialektord, såkaldte idiotismer. Schade var præst i Tæbring, Outrup og Rakkeby sogne på Sydmors 1787-93 og derpå præst hhv. provst i Nykøbing til 1826. Hans manuskript, der er på 267 sider, er virkelig en ordbog og på nogle punkter et leksikon, idet det giver fyldige ordforklaringer, mange eksempelsætninger, ordsprog og talemåder samt kulturhistoriske beskrivelser, fx. af klædedragt, bryllups- og begravelseskikke samt bygningsindretning.¹⁵ Således genengår Schade under *Frammers* indretningen af den gamle type stuehus for at vise rummets placering i forhold til stue og *stegers* (nærmest = køkken). Og han giver under ordet *Øuertrow* (overtro) adskillige eksempler på varsler, husråd samt forholdsregler mod uheld, sygdom mv. Det nævnes f.eks., at et nygift par kan tage varsel af følgende:

“Naar et Isterhøved dør efter at man er flyttet i et andet Sted, betyder det ondt. Men dør et Tællehøved, betyder det Lykke.”

Ordet *Isterhøved* forklares i et af tillæggene til ordbogen med “Høved hvori er Ister, som: Svinet, Gaasen”; tilsvarende anføres, at *Tællehøved* er f.eks. ko og får. Foruden selve varslet kan man da uddrage følgende af citatet: 1) der skelnes så skarpt mellem de to slags animalsk fedt, ister og talg, at man ud fra dette kan opdele husdyrene på anden måde end den sædvanlige; 2) *høved* bruges som fællesbetegnelse for alle husdyr. Dette sidste kan ses som en bekræftelse på oplysningerne under *Høved*, hvor sammensætningerne *Øg-*, *Fæs-*, *Faare-* og *Svinehøved* anføres tillige med *Smooohøveder* (dvs. små-) = “høns, gæs etc.”

Derimod kan man ikke ud fra formerne *Tælle-* hhv. *Tællehøved* slutte, at Mors har haft begge udtaler: den jyske udtale er ifølge vor ord-

samling *talle*, mens *tælle* er rigsmålets udtale. Også i andre enkeltheder er Schades lyd gengivelse usikker, omend den som helhed betragtet er god¹⁶; først K.J. Lyngby (jf.ndf.) giver helt præcise lydformer. Omfanget af Schades optegnelse er imponerende: der er til Jysk Ordbogs samlinger udskrevet ca. 5.800 ordsedler fra hans ordbog mod ca. 150 fra Aagaards hhv. Schors ordlister.

Ingen optegnelser fra den tid når op på siden af Schades ordbog mht. omfang og detaljerighed; men endnu to ordlister fortjener at nævnes. Begge er fra 1830-erne og adskilligt mere omfattende end Aagaards og Schors lister; optegnerne er præsterne Chr. Winther fra Hvidbjerg-Lyngs på Thyholm samt A. Thaning, der ligesom Schor beskæftigede sig med dialekten i Dragstrup på Midtvestmors. Thanings ordliste¹⁷ indeholder færre egentlige dialektord end Winthers (der er til Jysk Ordbog udskrevet ca. 175 ord fra Thanings og ca. 350 fra Winthers ordliste), lydskriften er dårligere og betydningsangivelserne oftest mere overfladiske. Forklaringerne i Winthers ordliste¹⁸ røber indsigt i både sproglige og saglige forhold; dette ses f.eks. ved ordet *Drøvtedavs*. Aagaard anførte, at *Driftildags* betegner “den Tid paa Eftermiddagen, da Kreaturerne drives ud”. Men dengang drev man ikke kreaturerne, man *trak* dem ud på marken og tøjrede dem, idet der ikke var hegn om markerne.¹⁹ Ordet betyder i stedet ifølge Winther: “Kl. mod 3 Eftermiddag, naar Folkene efter Middagssøvnen begynde Arbeidet”; førsteleddet er ikke *drive*, men *drift*, markens drift (*æ drøwt*), jf. Winthers forklaring af *Drøvtenstid* som “Markarbeids-, Pløie- og Sædetid”. *Drøvtedavs* bør således normaliseres *driftiddags*, idet tiddags = tid på dagen. – Som Schade forsøger Winther at skrive udtalenært, f.eks. “*Graile* = Nabolag”, hvor Aagaard bibeholder skriftformen *Grandelag*.

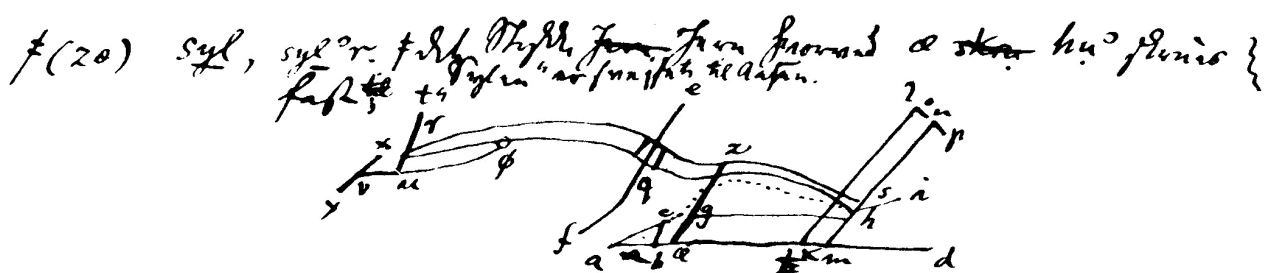
2.2. Molbech og Lyngby: sære ord eller hele dialekten?

De ovenfor nævnte dialektoptegnelser er de væsentligste, der foreligger fra Nordvestjylland før 1850. De fleste af dem blev allerede i samtiden udnyttet i andre ordbogsarbejder. Således var Schades ordbog og Schors ordliste indsendt til Det kongelige danske Videnskabernes Selskab, der i 1807 via stiftsøvrighederne havde udsendt “circulairbreve” til landets præster med opfordringer til at indsende dialektord til brug

for *Dansk Ordbog*, som selskabet havde under udgivelse (bd. I var udkommet i 1793, bd. II i 1802). En af redaktørerne, C. Molbech, fandt imidlertid, at ordbogen risikerede at drukne i alt det nyindkommende dialektstof; han ønskede i stedet at udskille det dialektale og samle det i en selvstændig ordbog. I begyndelsen tænkte han også på at udarbejde en dialektlære, dvs. en beskrivelse af de danske dialekter ud fra optegnelser i hvert herred af alle den pågældende dialekts ord og deres bøjningsformer.²⁰ Men det opgav han og koncentrerede sig om at bearbejde de ordlister, han fik tilsendt fra størstedelen af landet, til værket *Dansk Dialect-Lexikon* (1841); heri indgik bl.a. Aagaards, Schors, Schades og Winthers optegnelser.

Den hidtidige sprogforskning havde så godt som udelukkende interesseret sig for dialekternes særgloser.²¹ I 1850-erne gør K.J. Lyngby, Danmarks første egentlige dialektforsker, oprør mod denne indstilling til dialekterne. Det er ifølge Lyngby vigtigt at se en given dialekts brug af særdialektale og fællesdanske ord i sammenhæng – samt at undersøge forholdene sproghistorisk og forklare dialektal udtale af begge ordtyper som et resultat af lydudviklinger fra det ældste sprog til nutidens. Lyngby er den første, der konsekvent arbejder ud fra et sådant *helhedssyn* på dialekterne.²²

I begyndelsen optegnede Lyngby mest centrale ord og deres bøjningsformer; til brug for dette udviklede han en klar og forholdsvis let anvendelig *lydskrift*. Senere fandt han denne type optegnelser utilstrækkelig som grundlag for generaliseringer vedr. lydudviklingen og

Skematisk illustration af svingplov i K.J. Lyngbys Lødderup-manuskript. – F.eks. forklares syl (= sule) som et stykke jern (z-æ), der er svejset til åsen, og som "hovedet" (b-d) er skruet fast i.

(gh) lauston af alle, der Hylle, jern, jern
 f. findes i de i at gaa ind i Almen
 on
 (ut) f. f. støj, jern og skaer fra et
 h. h. f. f. f.
 L. i.

begyndte så at optegne større dele af udvalgte dialekters ordforråd. Denne ændrede holdning resulterede for Nordvestjyllands vedkommende i 3 større ordsamlinger: i 1866 ca. 1400 ord fra Stagstrup (Midtthy), i 1867 ca. 5000 ord fra Hurup (Sydthy) og i 1868 ca. 4000 ord fra Lødderup (Midtmors, på grundlag af Schades ordbog og Molbechs leksikon). Lyngby var den første dialektoptegner, der foretog *rejseoptegnelser*; han indlogerede sig hos egne eller venners bekendte, som han formodede kunne være egnede meddelere.

Lyngby forestillede sig endelig, at der efter model af Ivar Aasens norske ordbog burde udarbejdes en dansk – eller i det mindste en jysk – dialektordbog, som indeholdt også dialekternes brug af fællesdanske ord.²³

2. 3. Optegnelserne fra 1880 til nutiden

Planen om en jysk ordbog nåede Lyngby ikke at realisere; men den blev sammen med hans ordsamlinger mv. overtaget af H.F. Feilberg, præst i Darum ved Esbjerg fra 1876. I årene 1886-1914 udgav han *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål I-IV*, næsten 3300 tætrykte sider – en virkelig kraftpræstation. Feilberg havde kontakt med lægfolk, som leverede materiale til ordbogen, fra de fleste egne i Jylland. For Thys vedkommende modtog han fra lærer A. Grøn i årene 1884-93 en stor ordsamling, faktisk en håndskrevet ordbog over dialekten i Agger (Sydthy), noteret i Lyngbys lydskrift efter Feilbergs anvisninger²⁴; Jysk Ordbog har udskrevet ca. 22.000 ord og bøjningsformer derfra. Skønt denne ordsamling ikke fokuserer på særdialektale ord, optræder disse alligevel i mængde og registrerer bl.a. Aggers store ordforråd med tilknytning til hav og klit, f.eks.: *kuw·lbasi* = fisken stenbider; *wabil* (= vable) i betydningen “gople, vandmand”; *mår·tör'e* = maretørv (havtørv), “som findes i havbakkerne hist og her”.²⁵

Feilbergs andet støttepunkt i Thy-Mors (ud over de overtagne Lyngby-optegnelser) var lærer C.M.C. Kvolsgaards omfattende dialektberetninger fra Lild i Vester Han Herred, udgivet i bogform som *Fiskerliv i Vesterhanherred* (1886) og *Spredte Træk af Landbolivet* (1891), begge skrevet i Lyngbys lydskrift og med tilhørende oversættelse. Fra disse værker er til Jysk Ordbog udskrevet ca. 9.200 ordsed-

ler. Kvolsgaards forklaringer er så præcise og detaljerede, at Feilberg ofte citerer dem ordret over flere linier.

Adskillige ord (f.eks. *kranni*, et redskab til hummerfangst) har Feilberg for Thys vedkommende kun afhjemlet fra Grøn og Kvolsgaard, altså fra de geografiske “yderpunkter” Agger og Lild; andre ord optræder desuden i Lyngbys Hurup-samling, mens det store område i Midtthy kun er dækket ind via Lyngbys langt mindre omfattende optegnelser fra Stagstrup. Fra Mors har Feilberg først og fremmest benyttet Lyngbys store Lødderup-samling, mens Schades oplysninger i adskillige tilfælde kun udnyttes indirekte og citeres efter Molbechs ordbog.²⁶ Alt i alt får de nordvestjyske dialekter langt fra nogen dækkende behandling i Feilbergs ordbog.

Sammenhængende dialekttekster som Kvolsgaards foreligger der kun enkelte af før århundredskiftet; men nævnes kan en bryllupsbeskrivelse af S. Chr. Overgaard, trykt af Evald Tang Kristensen i 1892 med en væsentligt ændret lydskrift, som ikke repræsenterer Thy-dialekten.²⁷ I 1920-erne blev der skrevet to dialektfortællinger fra Thy-Mors-egnen, nemlig dels *Fræ Baaer aa te gywt Mand* (Fra barn til gift mand) af J. Bundgaard (Lyngs, Thyholm), dels A.C. Skyum (Erslev, Midtmors): *Mi føst Tjænnest*²⁸, hvori fortælles om tilværelsen som hjorddreng på en gård, herunder også adskilligt om gårdens drift, folkehold mv., alt sammen holdt i en meget gammelagtig sprogton.

En systematisk sprogvidenskabelig beskrivelse af de nordvestjyske dialekter påbegyndes fra 1930-erne. Lægen Jens Lund lægger 1932-38 ud med *Morsingmålets Lyd- og Formlære*, der omhandler dialekten i Øster Jølby (Midtmors). I 1948-54 giver lærer A.C. Skyum med *Morsingmålets ordforråd I-II* en emnemæssigt opdelt oversigt over ordforrådet i Erslev, der er nabosogn til Ø. Jølby. Overskrifterne er fx bygninger, dyr, arbejde; i hvert afsnit opregnes så godt som alle ord, der hører ind under det pågældende emne, i lydskrift og med oversættelse. Skyum anfører også enkelte længere udredninger omkring sagforhold, fx brygning, kurve- og løbbinding samt gammeldags færgefart. Til Jysk Ordbog er der fra *Morsingmålets ordforråd* udskrevet ca. 32.000 ordsedler. Lunds og Skyums værker gør sammen med Schades og Lyngbys ordsamlinger morsingmålet til en af de bedst undersøgte jyske dialekter.

Thy var fortsat forsømt. Men i slutningen af 1940-erne indledte Niels Åge Nielsen (Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning) en omfattende optegnelses- og optagelsesvirksomhed her, tidligst i Hvidbjerg vesten å og Klitmøller, men kulminerende med den store ordsamling (ca. 33.000 sedler) fra Ræhr, Hansted og Vigsø i Nordthy. N.Å. Nielsen fik undervejs kontakt med lærer Torsten Balle, som kort forinden var blevet tilknyttet Jysk Ordbog som meddeler. I Torsten Balle havde man fundet den mand, der kunne påtage sig at optegne Midtthys ordforråd i en meget præcis lydskrift og med fyldestgørende ordforklaringer. I løbet af de næste 20-25 år nåede hans samling fra især Torsted sogn op på ca. 20.000 ordsedler, og Feilbergs tidligere omtalte "hul" for Midtthy blev omsider lukket.

Den store ordsamling var dog ikke det eneste vægtige materiale, Jysk Ordbog modtog fra Balle. Han foretog også adskillige båndoptagelser om ældre tids landbrug og fiskeri; både disse optagelser og N.Å. Nielsens fra Hanstholm- hhv. Bedsted-egnen udskrev Balle i 1960-erne i sin udmærkede lydskrift med tilhørende oversættelse – i alt 25 optagelser á ca. 1 times varighed, et enormt tidkrævende præcisionsarbejde. Mindre uddrag er trykt under overskriften "Thybosnak" i *Historisk Aarboeg for Thisted Amt*.²⁹ Også medarbejdere ved Jysk Ordbog samt Institut for Dansk Dialektforskning (Københavns universitet) har optaget bånd fra både Thy og Mors.³⁰ Hertil kommer de tusindvis af oplysninger om enkeltord, som Jysk Ordbog gennem de seneste ca. 30 år har modtaget fra sine mange meddelere dér.

Med de seneste årtiers indsats er der nu tilvejebragt et særdeles godt grundlag for at sætte den nordvestjyske dialekt "under lup", enten det – ved redaktion af Jysk Ordbog – drejer sig om de enkelte ord, eller der satses på tværgående undersøgelser af bestemte sproglige eller kulturelle forhold.³¹ Jeg håber selv i næste nummer af *Ord & Sag* at kunne give et kort signalement af den nordvestjyske dialekt.

Noter:

- ¹ Citeret efter J.P. Jacobsen: *Samlede Værker* (1924-29), bd.I.
- ² Enkelte andre replikker er dialektale, nogle østjysk farvede (s. 296).
- ³ Erik Grubbe beder her Ane falde lidt til ro: i sin ophidselse “snakker (hun sig) fra Vejr og Aande og Landsens Maal tillige”; i de næste replikker lader Jacobsen hende da også tale et mere rigsmålspræget jysk, eller måske snarere et jyskpræget rigsmål.
- ⁴ Mht. Jacobsens brug af dialekt se også Peter Skautrup: *Det danske Sprogs Historie* IV (1968), s. 193f. og s. 196f.
- ⁵ Jf. Marius Kristensen: “Bidrag til den jyske litteraturs historie”, i: *Dania* II (1892-94) s. 17-34, s. 126-147 og s. 295-312.
- ⁶ Trykt under titlen “Hjemm fræ” i Jeppe Aakjær: *Fræ wor Hjemmen* (1902) s. 212ff. Nævnes bør også Bertel Budtz Müller, der i nogle af sine fortællinger anvender enkelte prægnante thyord. Bogtitler: *Thyboer* (1922); *Den eneste Retfærdige. Thyboer II* (1923); *Prangeren og hans Søn. Thyboer III* (1942).
- ⁷ *Det danske Sprogs Historie* III (1953), s. 216.
- ⁸ Dog udsendte Matthias Moth i 1697 en opfordring til landets gejstlige om at optegne og indsende dialektord. Dette resulterede kun i enkelte ordlister; ingen af disse var fra Nordvestjylland. Jf. H. Grüner-Nielsen: “Den ældste Landsindsamling af danske Folkemaal (etc.)”, i: *Sprog og Kultur* X (1941) s. 37-114.
- ⁹ En af de tidligste ordlister findes hos St.St. Blichers fader, nemlig i Niels Blicher: *Topographie over Vium Præstekald* (1795).
- ¹⁰ Der foreligger endvidere en mindre liste fra 1744 med bl.a. navne på hav- og fjordfisk, optegnet af J.L. Moldrup, Vestervig i Sydthy.
- ¹¹ Aagaards ordliste (tillige med kommentarer af Otto Lemvig fra “Kjøbenhavnske lærde Efterretninger” 1804, s. 561-568) er optrykt i *Historisk Aarvog for Thy og Mors* 1970, s. 450-470, med yderligere kommentarer af Torsten Balle. – Aagaard anfører i sit forord til listen, at han “ikke har fundet det upassende” at offentliggøre listens dialektord; dialekterne er altså stadig ikke salonfæhige, siden han forudser, at man vil finde det upassende at lade dialektord optræde på tryk.
- ¹² Udgivet med kommentarer af Bent Søndergaard i *Historisk Aarvog for Thisted Amt* 1968 s. 33-47.
- ¹³ Dele af Søndergaards kritik (jf. note 12) rammer således også Aagaard: “Schors evne til at frigøre sig fra rigssproget og gengive dialektens lyd er middelmådig”, og: Schor er “ikke som Schade (jf. ndf.) i stand til at gengive fraser på dialekt, men sætter dialektordene ind i en rigssproglig sammenhæng, hvorved de får et skær af komik” (s. 42f.).
- ¹⁴ Udgivet under samme titel med tillæg og kommentarer ved Bent Søndergaard i 1968.
- ¹⁵ Jf. Søndergaards forord s. 8f.
- ¹⁶ Jf. Søndergaards forord s. 16f.
- ¹⁷ Foreligger som acc.nr. 34.3 i Udvalg for Folkemaal (nu Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns universitet).

- ¹⁸ Offentliggjort med kommentarer af Torsten Balle i *Historisk Aarvog for Thisted Amt* 1969 s. 292-302.
- ¹⁹ Jf. Torsten Balle (note 11 ovf.) s. 454. Balle karakteriserer her Aagaards udlægning som en almindelig misforståelse. Det kan tilføjes, at misforståelsen optræder selv i Feilbergs jyske ordbog. Da Winther skrev sin ordliste, havde han boet i Thy i 10-20 år, mens Aagaard kun havde været der i 4 år, da han skrev sin.
- ²⁰ C. Molbech: *Om Dialecter eller Mundarter* (1811) s. 31.
- ²¹ Molbechs overvejelser omkring udarbejdelse af en dialektbestrivelse var en undtagelse, og i praksis arbejdede han i overensstemmelse med den almindelige holdning: hans dialektleksikon medtager næsten udelukkende særdialektale ord.
- ²² Brev i 1857, jf. Anders Bjerrum: *K.J. Lyngbys Jyske Grammatik* (1942) s. 113.
- ²³ Mht. optegnelserne og ordbogsplanen jf. Bjerrum (note 22) s. 44 hhv. s. 126-131. – Lødderup-optegnelsen er i 1975 udgivet i faksimile med kommentarer af Bent Søndergaard.
- ²⁴ Grøn var opvokset i Agger, men ansat som lærer i Hellum (Vendsyssel), hvorfra han også optegnede til Feilberg. Jf. K. Ringgaard: A. Grøn og H.F. Feilberg, i: *Sprog og Kultur XXII* (1962) s. 83-96.
- ²⁵ Inst. f. Jysk Sprog- og Kulturforskning ms. 340 s. 416.
- ²⁶ Jf. Søndergaards indledning til Schades ordbog s. 12.
- ²⁷ I tidsskriftet "Jylland". Original-ms. er offentliggjort med kommentarer ved Torsten Balle i *Historisk Aarvog for Thisted Amt* 1966 s. 376-387. – Tang Kristensen udgav for øvrigt også to samlinger *Molbo- og Aggerbohistorier* (1892, 1903); heri er der dog meget lidt fra Agger og andre thydialekter.
- ²⁸ *Historisk Aarvog for Mors* 1926 s. 89-117.
- ²⁹ Ræhr 1965 s. 146ff, Helligsø 1971 s. 132ff, Sennels 1975 s. 140f, Hundborg 1975 s. 142, Jegindø 1976 s. 56ff.
- ³⁰ Optagelser fra Tilsted og Hvidbjerg er aflæst og trykt i: *Danske Dialekttekster I* (1967) s. 28-44 hhv. III (1971) s. 24-36.
- ³¹ Når den oversigt, der er under udarbejdelse over samtlige ord i Jysk Ordbogs samlinger, er afsluttet, vil man via edb kunne udskrive en liste over f.eks. alle ord, som kun findes i Nordvestjylland, eller de ord, som findes der samt i et eller flere andre områder.